

Г.Ш. Әшірбекова*, Ә.К. Абылханова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

*Байланыс үшін автор: ashirbekova_75@mail.ru

Қазақстанның медиаобразы: тарихи тәжірибе және қалыптасу жолдары

Аңдатпа. Мақалада мемлекеттің медиаобразына қатысты ғылыми тұжырымдарға талдау жасай отырып, «мемлекет образы», «медиаобраз» ұғымдарының мәнін айқындап көрсетеді. Медиаобраз – мемлекеттің саяси, экономикалық, әлеуметтік, психологиялық көрсеткіші. Сондықтан да қазіргідей ақпараттық соғыс, геосаяси, аймақтық қақтығыстар ушығып тұрған кезде мемлекеттің медиаобразын жасау өте өзекті. Осы тұрғыдан келгенде мақалада медиаобраздың тарихи негіздеріне мысалдар келтіріп, «қаңтар оқиғасы» кезіндегі бірнеше шетелдік ақпарат агенттіктерінің материалдары талданады. Контент талдау барысында мемлекет, президент, орын алған оқиғаға байланысты жиі кездесетін сөздер қарастырылады. Ақпараттық мәтіндерде жиі қолданылған сөздердің мемлекет медиаобразына әсеріне, оның салдарына мән беріп, алдағы уақытта медиакеңістіктегі ақпаратты қандай әдістер арқылы жариялауға болады деген сұраққа нақты ұсыныс білдіреді.

Мақалада шешендік өнер, жыраулар поэзиясындағы елдің жетістігін көрсетуге байланысты толғаулар медиаобраздың үлгісі ретінде талданады. Хандық дәуірдегі заман шындығы жыраулар поэзиясынан айқын көрінеді. Медиаобраз жасаудағы ең басты талап – мемлекеттің жағымды бейнесін қалыптастыру. Автор медиаобраз жасаудың тиімді әдістеріне тоқтала отырып, әлемдік ақпарат кеңістігіндегі 100-ден астам ақпараттық материалдарды сүзгіден өткізген. Мемлекеттің әлем алдындағы медиаобразына контент талдаудың түрлі тәсілдеріне жүгіне отырып, автор қоғамдық пікірге қатысты тұжырымдарын ұсынады.

Түйін сөздер: образ, медиаобраз, мемлекеттік образ, қоғамдық пікір, манипуляция, жырау, жыр-толғау, ұлт бейнесі, ұлт бірегейлігі, халықаралық БАҚ, ақпарат.

DOI: 10.32523/2616-7174-2022-138-1-68-78

Кіріспе

Қазіргі таңда бұқаралық ақпарат құралдары өзге мемлекеттер мен халықаралық қатынастардағы негізгі оқиғалар туралы ақпарат таратуда жетекші рөлді атқарып отыр. БАҚ – әр елдің айнасы. Елдегі қандай жағдай болмасын, бірінші кезекте ақпарат құралдарында көрініс табады. Жеке тұлға әлем бейнесін «БАҚ-тың көзімен» бақылайды. Осы орайда, француз әлеуметтанушысы Э. Ноэльдің «қоғамдық пікір көпшіліктің жеке түсінігінен емес, масс-медияның хабарламаларынан қалыптасады» - деуі орынды. Қоғамдық пікір әлеуметтік медиа және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қалыптасады. Олар белгілі бір ой тудырады, саяси құбылыстарды түсіндіреді, мәдениет пен ұлттық құндылықты дәріптейді. Бұқара санасымен қалыптасқан қоғамдық пікір негізінде мемлекет образы сомдалады.

Медиа саласы мен халықаралық қатынастарды зерттеп жүрген ғалымдар БАҚ мазмұнын саралауда мемлекет образын жасау процесіне ерекше көңіл бөлу керектігін алға

тартады. Себебі, әлемнің медиа кеңістігінде қалыптасқан образына сәйкес мемлекеттің даму бағыты айқын көрінеді. Мұндай образ халық санасында әртүрлі факторлардың әсерінен туындайды. Мәселен, тарихтың, елдің әлемдік аренадағы орнының, геосаяси жағдайының, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарында басым болған таптаурындар (стереотиптер) мен қалыптасқан имиджінің (бейнелердің) әсерінен болуы мүмкін.

«Мемлекет образы» ұғымы – қоғамдық санада қалыптасатын ел туралы, оның шынайы келбеті туралы көзқарас жиынтығы. Зерттеушілердің пікірінше, мемлекеттің бейнесі (образы) қазіргі қоғамдық-гуманитарлық білімнің маңызды түсініктерінің бірі болғанымен, ғылымның кенжелеу қалып, нашар сараланған құбылыстарының бірі. Десе де зерттеу барысында бірқатар жүйелі ғылыми жұмыстардың барына көз жеткіздік. Мәселен, орыс ғалымы А.В. Федякин «Формирование позитивного образа государства как задача информационной политики России: история и современные реалии» зерттеу жұмысында «мемлекет образы» ұғымын жан-жақты ашып, негізгі сипаттамаларын ұсынады. «Біріншіден, мемлекет образы - елдің сыртқы және ішкі ортасымен айқындалатын, белгілі бір аумақтың шынайы бейнесімен және мәдени, ұлттық бірегейлігімен тығыз байланыста болатын абстрактілі, жанама ұғым. Екіншіден, саяси, әлеуметтік, экономикалық жеке бейнелердің жиынтығы. Когнитивті, менталды, белгілі бір жергілікті кеңістіктерді бейнелейтін мемлекет және оның аймақтарының имиджінің мазмұнын айқындайды. Үшіншіден, қоғамның дамуы нәтижесінде мемлекеттің образы күрделенуде. Төртіншіден, мемлекеттің бейнесі табиғаттың жарасымды бірлігінің көрінісі ғана емес, одан да маңызды әрі ауқымды екендігін естен шығармауымыз керек. Оның мәні елдің мәдениет пен тұрмыс жағдайын, қоғамның рухани мазмұнын, мәдени мұрасын түсіндіруде, оларды өз елінің азаматтарының да, басқа елдің азаматтарының да қабылдауында. Бесіншіден, мемлекеттің образы адамдар мен әлеуметтік топтардың өмір сүруінің типтік формалары мен тәсілдерінің ең тұрақты сипаттамаларын ескеруді болжайтын өмір салты оқиғасымен байланысты» [1]. Ғалымның берген сипаттамаларына қарап, мемлекет образының қоғам дамуына орай әрдайым өзгеріп отыратын күрделі, көп салалы құбылыс екенін аңғаруға болады. Яғни, мемлекет образы, жылдар бойы кірпіші бір-бірден қаланатын биік қамал іспетті. Кірпіші қаншалықты сапалы қаланса, қамалы да соншалықты берік болмақ.

Жүйелі зерттеулердің қатарына Т.Е. Гринбергтің еңбектерін қосуға болады. Орыс ғалымы «Образ страны или имидж государства: поиск конструктивной модели» мақаласында «мемлекет образы» ұғымының шартты статистикалық және шартты динамикалық екі деңгейлі құрылымын атап көрсеткен. Бірінші құрылымға табиғи ресурстарды, елдің мәдени ұлттық мұрасын, геосаяси параметрлерін (орналасқан жері, басқа елдерге жақындығы және т.б.), жалпы елдің дамуына әсер еткен тарихи оқиғаларды, басқару түрін, саяси билікті ұйымдастыру принциптерін жатқызған. Екіншісіне ел тұрғындарының әлеуметтік-психологиялық көңіл-күйлерін, елдегі қоғамдық-саяси бірлестіктердің қызметін, қоғам дамуының моральдық-этикалық аспектілерін, экономиканың даму дәрежесін, елдің құқықтық кеңістігі және мемлекеттік құқықтық нормалардың халықаралық талаптарға сәйкестігін енгізген [2].

Қазақстанда нақты «мемлекет образы», «медиаобраз» ұғымдары жіті зерттелмеген. Бірақ оның қалыптаса бастауын қазақ даласының мифтік дүниетанымынан, жыраулардың жыр-толғауларынан, жалпы қазақ ауыз әдебиетінен көруге болады. «Образ», «мемлекет образын» жасауда, әсіресе, шешендік өнердің алар орны ерекше. «Қазақ ауыз әдебиетін зерттеуші ғалымдардың айтуынша, шешендік дегеніміз – белгілі бір уақиғаға байланысты тапқырлықпен, көркем тілмен айтылған және жұртшылық қабылдап, елге тараған белгілі, үлгілі ойлар, тұжырымдар» [3].

Зерттеу әдістері

Еліміздің көрнекті жазушысы, зерттеуші М.Мағауин хандық дәуір әдебиетін XV ғасырдың ортасымен байланыстырады. «Бұған себепкер болған жәйт - 1456 жылы Шу бойында қазақ хандығының құрылуы, осының нәтижесінде қазақ халқының аренаға шығуы» - деп атап өткен [4]. Яғни, қазақ қоғамындағы «образ» түсінігі осы кезден бастау алды десек қателеспейміз. Осы тұстан бастап қазақ хандығының, хандардың, батырлардың образы жасала бастады. Оны жасаушылар жыраулар болды. Олардың басты негізгі функциялары халықты сауаттандыру, ақпараттандыру еді.

Осы орайда, ауыз әдебиетінің алғашқы үлгілерінде мемлекет образы қалай көрініс тапқан деген сауал төңірегінде мынадай мәселелерді ерекше атап өткеніміз жөн. Біріншіден, кең байтақ жерімізді мақтан ететін жыр-толғаулар. Қай қоғамда болсын жыраулар үшін жер, туған ел мәселесі алғашқы орында тұрды. Әсіресе, халқымыз мекендеген жерлердің образын жасауда Асан Қайғы, Қазтуған, Шалгез, Доспамбет, Жиёмбет, Марғасқа және басқа да жыраулардың шығармашылығының маңызы зор. Олар қазақ халқына құтты мекен іздеп, шартарапты шарлау барысында, жер-сулардың қазақтың мекендеуіне қолайлысы мен қолайсызын сипаттап берген. Асан Қайғының Қаратауға, Торғай, Шу, Сырдария өзендерінің маңына және тағы басқа да елдімекендерге берген бағасынан сол кездегі Қазақ елінің ұланғайыр жерінің бейнесін көруге болады. Мысалы, Қаратауды: «Қаратау еншіңе алған құсың көкек, Бауырың қара от, ойпаң, шөбі көкпек» десе, Торғай өзеніне келгенде «Өзен екен аққан суы бал татыған, Еті барақ, шабағы май татыған» - деп көркем суреттеген. Шу өзеніне жағасына жеткен кезде «Мына шіркіннің екі бас борбас екен, өне бойы қамыс, іші тола жолбарыс екен. Баласының іші қуырылмайтын, өмірінде пышағы қыннан суырылмайтын, еркегі ат болатын, ұрғашысы еріне жат болатын жер екен» - деп бейнелеген. Ал Сырдария туралы «Басы байтақ, аяғы тайпақ қоныс екен. Қаратауды жайласам, Сырдың бойын қыстасам, қоныс болуға сонда ғана дұрыс екен» - деген сипаттама берген. Жыраудың әр елдімекенге берген сипаттамаларын мемлекеттік образдың алғашқы үлгісіне жатқызуға болады. Онымен қоса, Алтын Орда тұсында қазақтардың мекен еткен жерлері де жыраулар поэзиясында қимастықпен, сағынышпен жырланады. Мысалы:

«Қырында киік жайлаған,
Суында балық ойнаған,
Оймауыттай тоғай егіннің
Ойына келген асын жейтұғын,
Жемді кеңес қылмадың,
Жемнен де елді көшірдің
Ойыл деген ойынды,
Отын тапсаң, тойынды.
Ойыл көздің жасы еді,
Ойылда кеңес қылмадың,
Ойылдан елді көшірдің», - деп Асан Қайғы Жәнібек ханның елді жылы орнынан

қозғап абырой таппайтынын алға тартып, қайта жайлы қонысқа қондырып, ел бірлігі мен тұтастығын сақтап қалу керектігін меңзейді. Қазтуған, Шалгез, Доспамбет, Жиёмбет, Марғасқа, Ақтамберді, Тәтіқара толғауларында да қазақтың мекен еткен жер-сулары, атап айтсақ, Түркістан, Ташкент қалалары, Азов теңізі, Қара Ертіс, Еділ, Жайық өзендері жыр арқауына айналған. Оған дәлел XV-XVIII ғасырлардағы жырауларды зерттеген ғалымдардың еңбегі.

«Қазтуған жырларындағы шоқтығы биік шығарма - оның туған жермен қоштасу жыры.

Алаң да алаң, алаң жұрт,

Ақала ордам қонған жұрт.
Атамыз біздің бұ Сүйініш
Күйеу болып барған жұрт,
Анамыз біздің Бозтуған

Келіншек болып түскен жұрт, - деген адамды елжіреткен түйдек-түйдек сөз тізбектері, жыр жолдары арқылы туған жерінен еріксіз үдере көшкен ел көрінісі көз алдымызға келеді» [5]. Қалай десек те, сол дәуірде өмір сүрген ақын-жыраулардың туындыларынан қазіргі қазақ елінің келбетін көруге болады.

Екіншіден, ел бірлігі мен тұтастығы жырланған толғаулар. Алтын Орда ыдырағаннан кейін жыраулар шығармашылығында мемлекет тұтастығын сақтау, ел болып қалыптасу, сыртқы жаудан қорғану мәселелері өзекті тақырыптардың біріне айналды. Себебі, өз алдына дербес ел болып қалыптасу үшін бір тудың астына бірігу керектігін олар жақсы түсінді. Бұл туралы белгілі қоғам қайраткері, публицист У. Қалижан «Қазақ хандығы және қазақ әдебиеті» мақаласында былай деген: «Қазақ хандығы құрылғаннан кейін елді біріктіріп, күш жинау арқылы сыртқы жауға тойтарыс беру қоғамның алдында тұрған өмірлік мәні зор күрделі мәселе. Осындай мәселелер жыраулар шығармашылығындағы елдік, мемлекеттік мәселелерді жырлауды басты орынға қойылуына әсер еткен» [7]. Осы тұста өзге елдің боданына бұғауланудан қауіптенген жыраулар қалай дегенде де «бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып», ел тәуелсіздігін сақтап қалуға барынша атсалысты. Жыраулар халық пен билік арасындағы дәнекері болды. Олардың туындылары елдегі қоғамдық сананы қалыптастыруға қызмет етті. Оған дәлел Асан Қайғы бастаған жыраулардың бірлік пен татулыққа үндеген жыр-толғаулары.

«Еділ бол да, Жайық бол,
Ешкіменнен ұрыспа,
Жолдасыңа жау тисе,

Жаныңды аяп тұрыспа», - деген Асан Атаның жыр жолдары бүгінгі күндері татулықтың, бірліктің ұранына айналған.

Осы орайда халықты бірлік пен татулыққа шақырған жыраулардың рөлі туралы «Қазақ әдебиетінің тарихында»: «...Өз өмірінің көбін шапқын-сүргінде өткізген қазақ халқы елін жаудың ызғарынан, жерін жаттың атының тұяғынан қорғаштап-ақ баққан ғой. Ол үшін ақау шықпас ауызбірліктің, мызғымас жігердің қажет екенін өмірдің өзі көрсеткен. Осы орайда сүттей ұйыған татулыққа кім шақырмақ, төмен түскен еңсені кім көтермек? Мұндай кезеңде жыраудың орны өзгеше. Жырау - халықтың қорғаны, ол ең алдымен өзін емес, өзгені ойлаған. Екінші сөзбен айтсақ: «Алдаспан ауыр қылыш суырған, Ажалға қарсы жүгірген, ел-жұртының қылышы, семсері», - делінген [5].

Үшіншіден, мемлекет тұтастығын сақтау мақсатында елін, жерін қорғауға атсалысқан тұлғалардың бейнесін сомдайтын жыр-толғаулар. Қазақ хандығы тұсында жыр-толғауларда көбінесе Керей, Жәнібек, Тәуекел, Есім, Қасым, Абылай хандардың, Бөгенбай, Қабанбай және т.б. батырлардың бейнесі сомдалды. Мысалы, Асан Қайғыны зерттеушілер Өз Жәнібек ханның бейнесін жасаушы ретінде қарастырса, Шалғез жырау Темір би мен Ер Шобан батырды, Жиёмбет Тәуекел мен Есім ханды, Жолымбет батырды, Марғасқа Тұрсын ханды, Үмбетей Бөгенбай, Жантай батырларды, Бұқар Абылай хан мен Бөгенбай батырды толғауларына қосып, елдік пен ерлікті дәріптеді. Бірер мысал келтіретін болсақ, жоғарыда айтып өткеніміздей, Асан Қайғының Өз-Жәнібек ханның тұсында өмір сүрген. Жыраудың толғауларының барлығы дерлік осы ханға арналған деседі. Яғни, Асан Жәнібектің қазақ елінің алғашқы ханы ретіндегі образын бұрмалаусыз, әсірелеусіз жасағандардың алғашқысына жатады. Еш бұрмалаусыз деуміздің себебі, халық аңыздарында Асан Қайғы қара қылды қақ жаратын, турашыл адам ретінде көрсетілген. Онымен қоса, ойшылдың бізге келіп жеткен толғауларында ханды мадақтаудан гөрі даттайтын тұстар өте көп. Мысалы:

Ай, хан, мен айтпасам білмейсің,
Айтқаным көнбейсің,
Шабылып жатқан халқың бар,
Аймағын көздеп көремейсің,
Қымыз ішіп қызарып,
Мастанып қызып терлейсің,
Өзіңнен басқа хан жоқтай

Елеуреп неге сөйлейсің, - деп Жәнібек ханның бейқамдығын бетіне басады. Сол дәуірде ешнәрседен сескенбей, хан алдында қаймықпай, ойындағысын тура айту – жырауларға тән қасиет. Оны Жиёмбеттің шығармашылығынан да байқауға болады. Жырау Есім ханды ер тұлға, парасатты басшы екенін мойындай отырып сынады:

Еңсегей бойлы Ер Есім,
Есім, сені есірткен
Есіл де менің кеңесім!
Ес білгеннен Есім хан,
Қолыңа болты сүйесін,
Қолтығыңа болты демесін-деген.

Үмбетей шығармашылығының Бөгенбай батырдың бейнесін жасаудағы рөлі зор. «Жыраудың батырдың өліміне арналған жоқтауы белгілі. Ақын оның жоңғарлармен шайқасындағы ерліктерін жырлайды. Ол Бөгенбайдың жарқын, әсерлі образын жасаған:

Қолтығы ала бұғының
Пәйкесіндей Бөгенбай!
Жалаң қия жерлерден
Жазбай түсіп түлкі алған,
Білегі жуан бүркіттің
Тегеурініндей Бөгенбай!

Үмбетейдің Бөгенбай жөніндегі жоқтауы халық қорғанының тамаша образы» [6].

Бұқар Жыраудың Абылай ханның тұсында өмір сүргенін білеміз. Ол туралы М. Мағауин: «Көне қазақ әдебиеті өкілдерінің ешқайсысының творчествосында өзі өмір сүрген заман келбеті дәл Бұқардағыдай бар бедерімен суретке түсірілмеген. Ол өзі өмір сүрген заманның билігі мен халқын жалғаушысы, ортасындағы дәнекер болды. Жыраудың толғауларында ханның ұстанған саясаты мен көрегендегі, батырларының батылдығы мен ерлігі сипатталып, олардың өшпес образдары жасалды», - деген [4].

Қарап отырсақ, қазіргі таңда белгілі бір ел жайында қоғамдық пікір қалыптастыруда бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалы болса, XV ғасырда бұл міндетті жыраулар атқарған. Олар халықты бірлік пен татулыққа үндейтін, мемлекет тұтастығын меңзейтін, батырлардың ерлігін дәріптейтін жыр дастандарымен сусындата отырып, ұлт бейнесін жасады. Белгілі ақын, профессор А.Егеубай жыраулар поэзиясы қазақ ұлтының рухани бейнесін қалыптасуына ықпал етті дей келіп, «...жыраулар толғаған адамшылық, имандылық, қаһармандық, жігерлілік һәм жайсаңдық жаңа қалыптаса бастаған қазақ ұлысының рухани келбетін кестелеуі тиіс еді. Солай болды да. Қазақ елінің ажары мен жан дүниесі сол шығармалардан танылды. Білім-білік, ақиқат, тіл, жаратылыс жайлы толғамдар да сол арнада желі тартты. Ежелгі түркі дүниесінің бар болмысы мен арман-мүддесі бір кезеңде қазақтың классикалық мәдениеті арқылы жаңғыра көрінді. Жыраулар дәуірінің ішкі мәніне үңілсек, төрт-бес ғасыр бойына тұтастай құбылыс ретінде дамыған әлеуетті әлеуметтік-көркемдік ұлы самғау бұрын-соңды болмаған еді. Ол поэзияда, елдік құрылыста, тұрмыста материалдық һәм рухани мәдениетте бірдей айқын мүсінделді», – деп жазған.

Айта берсе мұндай мысалдарды қазақ әдебиетінің тарихынан, жалпы тарихты, батырлар жырын зерттеген ғалымдардың еңбектерінен жиі кездестіреміз.

Осылайша, «образдың», оның ішінде «мемлекет образы» ұғымдарының негізі XV-XVIII ғасырларда қазақтың көрнекті жыраулары қалады деп әбден айта аламыз. Оған қазақтың шешендік өнері дәлел. Осы орайда, «образ» және «медиаобраз» ұғымдарының аражігін ажыратып алуымыз керек. «Образ» тарихи түрде басқа ұлттың қоғамдық санасында қалыптасса, «медиаобраз» нақты жаһандық немесе жергілікті медиа жүйесінде құрылып, елдің жалпы образына тікелей әсер етеді.

Талқылау

«Медиаобраз» терминін алғашқы болып ғылыми айналымға еңгізген ресейлік ғалым Е.Н. Богдан, бұл түсінікке берген анықтамасында «рухани шығармашылықтың түрлі салаларымен бірлесе жасаған және шындықтың қазіргі бейнесін бұқаралық ақпарат құралдары арқылы айшықтайтын медиа кеңістікте ұсынылған мемлекеттің бейнесі», - деген.

Орыс ғалымы, Т.Н. Галинскаяның пікірінше, медиаобразды кең және тар мағынада қарастыру керек. Тар мағынада медиаобраз – бұл тек кәсіби журналистердің мәтіндерінде сипатталған, олардың дүниетанымын, құндылық бағдарын, саяси бейімділігін, сондай-ақ психологиялық қасиеттерін көрсететін шындық фрагменттері болса, кең мағынасында медиакеңістіктегі барлық мәтіндерді, демек, тек кәсіби журналистердің ғана емес, сонымен қатар, блогерлердің, әлеуметтік желіні пайдаланушылардың шығармашылығындағы жазбаларды қоса қарастыруды ұсынады [9]. Әлбетте, қазіргі медиакеңістікті әлеуметтік желілерсіз елестету мүмкін емес. Сол себепті блогерлердің де, интернет пайдаланушылардың да ақпарат кеңістігінде қоғамдық санаға ықпал ете алатындай дәрежеге ие болып отыр.

Мемлекет туралы оң пікірдің қалыптасуы, әлбетте, шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының ұстанған саясатына байланысты. «...Өйткені олар оқиғалар арқылы әлемнің дайын моделін құрастырып, өз аудиториясының ақпараттық жағдайды өз бетінше бағалау, өзіндік көзқарас қалыптастыру мүмкіндігінен айырады. Ондағы журналистер ұжымдық этикадан аттап өте алмай, оқырманның оқиғаны редакция ұсынғандай түсінуіне ықпал етеді. Демек, жаңалықтар хабарланбайды, бірақ басылымға тиімді болатындай бұрмаланған түрде түсіндіріледі» [10]. Кез келген мемлекеттің медиаобразын жасауда БАҚ-тың ықпалы зор. Ал Қазақстан әлі күнге ақпараттық экспансия құрсауынан шыға алмай отырғанын жасыра алмаймыз. Осы орайда ақпарат және коммуникация құралдарына әлі де болса еркіндік, сөз бостандығы қажет екендігін ескерген абзал. Себебі, дамыған елдердің ақпарат құралдары редакциясы ұстанған саясаты мен бағыт-бағдарына орай, әлсіз мемлекеттердің медиаобразын қалай бұрмалаймын десе де өз еріктерінде екенін тәжірибе көрсетіп отыр. Мәселен, Ресей ғалымы Е.А.Петрова өз зерттеуінде халықаралық БАҚ-тың мемлекеттің медиаобразын қалыптастыруда қолданатын негізгі әдіс-тәсілдері ретінде мыналарды көрсеткен:

1.Оқиға таңдау. БАҚ редакторлары жариялайтын оқиға туралы ақпаратты әбден сүзгіден өткізіп, оны берудің әдісін талқылайды.

2.Материалды жариялауда деректерді іріктеу. Бұл жерде редакторлар ақпаратты неғұрлым тиімді жағынан беруге аса мән береді;

3.Ұғымдар мен сандарды ұтымды пайдалану. Көптеген зерттеулерге сәйкес, сандардың дайын қорытындыны шығаруға итермелейтін үлкен маңызы бар [11].

Қазіргідей ашық ақпараттық кеңістікте шетелдік ақпарат агенттіктеріне оқиғаны таңдап, сұрыптап, деректерді сүзгіден өткізіп қана жариялау маңызды екенін ескеру қажет. Осы орайда «Азаттық радиосы» медиакомпаниясының саясаты мемлекеттік идеологиямен көп жағдайда сәйкес келе бермейтіні анық. Медиакомпанияның ақпараттық саясатына қатысты сан алуан пікірлер бар. Сондықтан әлемдік ақпарат агенттіктерімен ақпарат алмасу

тәжірибесінде медиаобраз қалыптастыруда белгілі бір талаптарға сүйенген дұрыс.

Бұл орайда ғалым Э.А. Галимов мемлекет образын қалыптастыратын келесі негізгі эффективті (нәтижелі) әдістерді ұсынады:

- Орнықтыландыру (объект үшін оңтайлы ақпараттық орта жасау);
- Манипуляция жасау (басқа объектіге назар аудару);
- Мифтендіру (образды қалыптастыру үшін мифтерді (аңыздарды) пайдалану);
- Эмоционалдандыру (ақпаратты эмоционалды тілге ауыстыру);
- Вербалдау (ақпаратты детализациялау, ерекше екіпін беру).

Демек мемлекеттің образын қалыптастыру тәсілдерінің әралуандығына байланысты шынайы (объективті) және бейтарап берілген ақпаратты таңылған белгіден ажырата білу үшін бұл тетіктердің қалай жұмыс істейтінін, олардың неге бағытталғанын түсінуіміз қажет.

Нәтижелер

Зерттеу барысында елдегі соңғы оқиғалардың халықаралық БАҚ тарапынан қалай жазылып, көрсетілгендігіне талдау жасалды. Сонымен қатар бұл талдау, шетелдік басылымдардың Қазақстанның қандай ішкі мәселелеріне назар аудартатынын анықтауға мүмкіндік береді. Контент-талдау жасау үшін «CNN», «The Guardian», «Reuters», «Associated Press», «The Diplomat», «Eurasianet» және басқа да ақпарат агенттіктерінің 100-ден астам жарияланымдары талданды. Ақпараттардың жарияланған мерзімі 2022 жылдың қаңтар айы. Зерттеу объектісі ретінде аталған БАҚ-тарды таңдаудың себебі, олардың әлемдік ақпарат кеңістігінде беделге ие болғандығында және ақпаратты берудегі жанрлардың әралуандығында.

Контент-талдауда Қазақстан жайлы материалдарда жиі кездесетін сөздер анықталып, келесідей тақырыптар тізбегі қалыптасты: елде орын алған соңғы оқиғалардың көрінісі мен сипаттамасы, қазіргі Президенттің бейнесі мен атрибуттары, елдің маңызды серіктестерінің аталып, белгіленуі, мемлекеттегі ең маңызды мәселелер және т.б.

Қазақстандағы «қаңтар оқиғасын» сипаттауда шетелдік БАҚ «наразылық» («protests»), «тәртіпсіздік» («unrest»), «төңкеріс» («coup»), «авторитарлы үкімет» («authoritarian government»), «интернеттің өшірілуі» («shutdown internet») сияқты сөздер жиі кездеседі.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың бейнесі шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарында «ардагер дипломат» («veteran kazakh diplomat»), «ізбасар», «мұрагер» (successor), «автократиялық қазақ Президенті» («autocratic kazakh presiden») сөздерімен байланыстырылады. Онымен қоса халықаралық БАҚ-та Қ.К. Тоқаевтың «қаңтар оқиғасына» қатысты жылдам, нақты шешімдерді қабылдауын билікті толықтай қолына алуымен теңеді.

Ағылшынтілді басылымдарда Қазақстанның сыртқы серіктестері сөз болғанда Қазақстан-Ресей қарым-қатынасы жиі қозғалған. Әсіресе, жыл басында жаппай тәртіпсіздік орын алғанда Қазақстанның Ресейден көмек сұрауы, Ресейдің Қазақстанға ҰҚШҰ әскерін енгізуі халықаралық БАҚ-та біраз талқыланған. Екінші орында Қазақстанның стратегиялық серіктестері - Қытай, содан соң Өзбекстан, Қырғызстан, Түркменстан, Тәжікстан елдері аталған.

Сонымен қатар әлемнің ірі басылымдары Қазақстандағы қандай маңызды мәселелерге тоқталды дегенге келетін болсақ, жиі кездескен мына сөздерге назар аудару керек: «адам құқығы», «сөз бостандығы», «жемқорлық», «биліктің ауысуы», «халықтың наразылығы», «әлеуметтік жағдайлар», «коронавирус», «криптовалюта» және т.б..

Жалпы шетелдің ақпарат кеңістігінде «наразылық» сөзінің жиі кездесуі елдегі тұрақсыздықтың, мемлекеттік жүйеде ақау барының белгісі. Мемлекет басшысының образы «қаңтар оқиғасынан» кейін айтарлықтай өзгерді. Атап айтар болсақ, бұғанға дейін бірінші

Президенттің жақтасы, «ізбасары» («successor») ретінде образы қалыптасса, қазір билікті толық қолына алған реформатор, тәжірибесі мол «ардагер дипломат» ретінде таныла бастады. Шетелдік басылымдардың Қ.К. Тоқаевты «ардагер дипломат» деп атауының өзі, оны мықты, тәжірибесі мол басшы ретінде қабылдайтындығының айғағы. Оған президенттің мемлекеттің оң имиджін қалыптастыруда батыл қадамдар жасауы ықпал еткенін жасырмаймыз. Мемлекет басшысы «Жаңа Қазақстан» құру жолында аянбай еңбек етуде. Тіпті Қ.К. Тоқаевтың сөйлеген сөздерінде кездесетін бірнеше месседждерді шетелдік журналистер мен танымал блогерлер қолдап жариялады. Мәселен, мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевты қолдаған позитивті посттардың өзі мемлекеттің медиаобразын қалыптастыруға ықпал етеді.

Халықаралық БАҚ-тағы көрініс тапқан мәселелерді түсіну, елдегі популизм деңгейін одан әрі зерттеудің маңыздылығын көрсетеді. Сондай-ақ, зерттеу нәтижесі Қазақстанның кейбір сыртқы стратегиялық серіктестеріне деген қызығушылыққа қатысты медиаресурстардағы көзқарастар айырмашылығын көрсетті.

Қорытынды

Бұқараның санасына, әдейі жасалған образды, ақпарат пен коммуникацияның көмегімен сіңдіру арқылы мемлекеттің коммуникативті-ақпараттық сипаттағы белгілі бір образын қалыптастыруға болады. Кез келген мемлекеттің шетелдегі мүдделері көптеген факторлардың әсерінен қоғамда қалыптасқан пікірлермен тығыз байланысты. Қазіргі таңда ақпараттық сала саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да мемлекеттегі маңызды үдерістерге ықпал етіп отыр. Қазақстан үшін де өзге елдермен жақсы қарым-қатынас орнату өте маңызды. Осы орайда қоғамдық пікірді түзетіп, ақпараттық кеңістікте аудиторияға ықпал ету үшін, Қазақстанның шетелдегі имиджін қалыптастыру бойынша кешенді жұмыстар жүргізілуі қажет. Біріншіден, отандық бұқаралық коммуникация құралдары үшін заманауи медиакеңістікке қажетті маман даярлау қажет. Екіншіден, мемлекеттің оң имиджін қалыптастыру мақсатында қоғамдық пікірді өзгертуге бағытталған бағдарламалар, жобалар жасау керек. Үшіншіден, Қазақстанның медиаобразын жасауда тарихи, мәдени мұраларды, археологиялық зерттеулер жайлы ақпараттарды таратудың маңызы зор. Төртіншіден, мемлекеттік медиаобразды қалыптастыратын арнайы әдіс-тәсілдерді игеріп, қолдану қажет. Сонда ғана Қазақстанның әлемдік кеңістіктегі медиаобразы жағымды әрі тиімді болары сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Федякин А.В. Формирование позитивного образа государства как задача информационной политики России. Монография. Москва: Социо-политические взгляды, 2006. 378 с.
2. Гринбер Т.Е. Образ страны или имидж государства: поиск конструктивной модели. Электронный ресурс:<http://mediascope.ru/образ-страны-или-имидж-государства-поиск-конструктивной-модели> (Дата издания: 29.06.2012)
3. Жакып Б. Публицистикалық шығармашылық негіздері. Алматы: Қазақ университеті, 2007. 486 б.
4. Мағауин М. Алдаспан. Көне қазақ поэзиясының антологиясы. XV-XVIII ғасырлар. Алматы: Атамұра, 2006, 312 б.
5. Қазақ әдебиетінің тарихы. Алматы: ҚазАқпарат, 2008, 536 б.
6. История Каахской ССР с древнейших времен до наших дней. Алма-Ата: 1979, Т.3. 196-197 б.

7. Қалижанов У. Қазақ хандығы және қазақ әдебиеті. Электрондық ресурс: <https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/6004> (17.06.2015)

8. Богдан Е.Н. Медиаобраз России как средство консолидации общества структурно-функциональные характеристики. Электронный ресурс: <https://www.dissercat.com/content/mediaobraz-rossii-kak-sredstvo-konsolidatsii-obshchestva-strukturno-funktsionalnye-kharakter/read> [in Russian]

9. Галинская Т.Н. Понятие медиаобраа и проблема его реконструкции в современной лингвистике. Вестник ОГУ, 2013, № 11(160)7, 91-94 с.

10. Чельшева И.В. Медиареальность как новый тип социокультурного пространства. Электронный ресурс: <https://elibrary.ru/item.asp?id=17284206>

11. Петрова Е.А. Имидж как фактор продуктивной политической коммуникации. Электронный ресурс: http://www.ci-journal.ru/article/70/200701polit_image

Г.Ш. Аширбекова, А.К. Абылханова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Медиаобраз Казахстана: исторический опыт и пути формирования

Аннотация. В статье анализируются научные понятия, связанные с медийными образами государства, уточняется значение понятий «образ государства», «медийный образ». Имидж СМИ является политическим, экономическим, социальным и психологическим индикатором государства. Именно поэтому очень важно создавать медиаобраз государства в современный период информационной войны, геополитических и региональных конфликтов. В статье анализируются примеры и материалы ряда зарубежных информационных агентств во время январского инцидента. При анализе содержания рассматриваются наиболее часто употребляемые слова, относящиеся к государству, президенту и наиболее важным событиям. Особое внимание уделено влиянию слов, часто используемых в информационных текстах, на государственные СМИ, его последствиям, а также внесено четкое предложение по вопросу о том, как в дальнейшем формировать положительный образ государства с помощью СМИ.

В статье анализируется ораторское искусство, размышления о стране в поэзии жырау как пример медийного образа. Реальность ханской эпохи отчетливо видна в поэзии жырау. Главное требование к созданию медийного имиджа – создание положительного имиджа государства. Автор проанализировал более 100 информационных материалов в мировом информационном пространстве, сосредоточив внимание на эффективных методах создания медиаобразов. Автор ссылаясь на различные методы контент-анализа, представляет свои взгляды на общественное мнение.

Ключевые слова: образ, медиаобраз, образ государства, манипуляция, образ нации, национальная идентичность, СМИ, информация.

G.SH. Ashirbekova, A.K. Abylkhanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Media picture of Kazakhstan: historical experience and ways of formation

Abstract. The article analyzes the scientific concepts associated with the media images of the state, clarifies the meaning of the concepts "image of the state", "media image". Media image is a political, economic, social and psychological indicator of the state. That is why it is very

important to create a media image of the state in the modern period of information warfare, geopolitical and regional conflicts. The article analyzes examples and materials from a number of foreign news agencies during the January incident. When analyzing the content, the most frequently used words related to the state, the president and the most important events are considered. Particular attention is paid to the influence of words often used in informational texts on the state media, its consequences, and a clear proposal is made on how to further form a positive image of the state through the media.

The article analyzes oratory, reflections on the country in the poetry of zhyrau as an example of a media image. The reality of the Khan era is clearly visible in the poetry of zhyrau. The main requirement for creating a media image is the creation of a positive image of the state. The author analyzed more than 100 information materials in the global information space, focusing on effective methods for creating media images. The author, referring to various methods of content analysis, presents his views on public opinion.

Keywords: image, media image, image of the state, manipulation, image of the nation, national identity, media, information.

References

1. Fedyaikin A.V. Formirovanie pozitivnogo obraza gosudarstva kak zadacha informacionnoi politiki Rossii: istoriya i sovremennye realii. Monographiya [Formation of a positive image of the state as a task of the information and information policy of Russia: history and modern realities] Monograph. Moscow: socio-political thought, 2006. P.378.
2. Grinberg Tatiana E. Obraz strany ili imidzh gosudarstva: poisk konstruktivnoi modeli [From the Country's Concept to Its Image: a Search for a Constructive Model] 2012. Available at: (Accessed: 29.06.2012) [In Russian]
3. Zhakyp B. Publicistikalyk shygarmashylyk negizderi [Fundamentals of journalistic creativity] (Almaty: Kazakh University, 2007. 486 p.) [in Kazakh]
4. Magauin M. Aldaspan. Kone kazak poeziyasynyn antologiyasy. XV-XVIII gasyrlar [Aldaspan. Anthology of ancient Kazakh poetry. XV-XVIII centuries] (Almaty: Atamura, 2006. 312 p.) [in Kazakh]
5. Kazak adebiyetinin tarihy [History of Kazakh literature] (Almaty: KazAqparat, 2008. 536 p.) [in Kazakh]
6. Istoriya Kazakhskoi SSR s drevneishih vermin do nashih dnei [History of the Kazakh SSR from ancient times to the present day] (Alma-Ata, 1979. T.3. 196-197 p.) [In Russian]
7. Kalizhanov U. Kazak khandygy zhane kazak adebiyeti [Kazakh Khanate and Kazakh literature] 2015. Available at: (Accessed: 17.06.2015)
8. Bogdan E.N. Mediaobraz Rossii kak sredstvo konsolidatsii obshestva strukturno-funktsionalnye harakteristiki [Media Image of Russia as a Means of Consolidating Society Structural and Functional Characteristics] 2007. Available at: [in Russian]
9. Galinskaya T.N. Ponyatie mediaobraza I problema ego rekonstrukcii v sovremennoi lingvistike [The concept of a media image and the problem of its reconstruction in modern linguistics] Vestnik OGU, 2013, No 11(160)7, 91-94 p. [in Russian]
10. Chelysheva I.V. Mediarealnost kak novyi tip sociokulturnogo prostranstva [Media reality as a new type of socio-cultural space] Available at: [in Russian]
11. Petrova, E.A. Imidzh kak faktor produktivnoi politicheskoi kommunikatsii [Image as a factor of productive political communication] 2007, Available at: [in Russian]

Авторлар туралы мәліметтер:

Әшірбекова Гүлмира Шайтмағанбетқызы - Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті Баспасөз және баспа ісі кафедрасының меңгерушісі, ф.ғ.к., доцент, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Абылханова Әсел Қырғызғалиқызы - Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінің 2-курс докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ashirbekova Gulmira Shatmaganbetovna - Head of the Department of Printing and Publishing, Eurasian National University named after L.N. Gumilyova, candidate of philological sciences, associate professor, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Abylkhanova Assel Kyrgyzgalievna - doctoral student of the Eurasian National University named after L.N. Gumilev, Nur-Sultan, Kazakhstan.